

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 3701531:502.1

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН ШЛЯХОМ ПРОСВІТНИЦТВА В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Виховання людини, здатної жити в гармонії із собою та навколишнім середовищем – найважливіше завдання сучасної освіти і практики життя.

Народна мудрість

М. І. Пірен,

доктор соціологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри соціальної роботи та соціального управління, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті осмислено надзвичайно актуальну проблему сьогодення – формування екологічної культури громадян територіальної громади в процесі просвітницької роботи. Автором звернуто увагу на серйозне ставлення людей до лісів, раціонального використання землі, прісної води, металів та, особливо, до тваринного світу й, відповідно, до продуктів, які людина споживає. Формування екологічної культури в територіальних громадах шляхом просвітницької роботи повинно базуватися на сучасних потребах та викликах. Слід також брати до відома те, що традиційна екологічна політика в Україні не приділяє належної уваги тому, щоб запобігти руйнуванню довкілля. Однією з причин цього є те, що екологічні цілі та цінності в сучасному українському суспільстві мають меншу вагу порівняно з питаннями економіки, фінансів, трудових відносин, освіти, соціального забезпечення та національної безпеки.

Ключові слова: екологія, людина, чистота навколишнього середовища, екологічна стратегія, зміна клімату, молодь, ноосфера, природні ресурси, раціональне використання сировини, екологічна безпека, глобалізація.

М. I. Piren,

Doctor of Social Sciences, Professor, Honored Worker of Science of Ukraine, Head of the Chair of Social Work and Social Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

THE FORMATION OF AN ENVIRONMENTAL CULTURE OF CITIZENS THROUGH EDUCATION IN TERRITORIAL COMMUNITIES AS AN IMPORTANT FACTOR IN SOCIO-HUMANITARIAN POLITICS

In the article, an extremely topical problem of modernity is developing – the formation of the ecological culture of citizens of the territorial community in the process of enlightenment, attention is paid to serious attitude to forests, rational use of land, fresh water, metals and especially to the animal world and in accordance with the products that people consume. The need for the formation of ecological culture in the territorial communities through educational work that should be based on modern needs and challenges, and due to the fact that traditional environmental policy and legislation in Ukraine in most cases do not pay adequate attention to preventing pressure on the environment of society. One of the reasons for this is that while environmental goals and values have a lower priority in modern Ukrainian society than economic, financial, labor, education, social security and national security issues. Although this is not correct, since the state of the ecological environment is a state of socio-economic life, the state of our health and human existence in general.

Key words: ecology, human, environmental cleanliness, ecological strategy, climate change, youth, noosphere, natural resources, systematic use of raw materials, environmental safety, globalization.

М. И. Пирен,

доктор социологических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, заведующая кафедрой социальной работы и социального управления, Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ГРАЖДАН В ПРОЦЕССЕ ПРОСВЕЩЕНИЯ В ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИНАХ – ВАЖНЫЙ ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНОЙ ПОЛИТИКИ

В статье осмыслено чрезвычайно актуальную проблему современности – формирование экологической культуры граждан территориальной общины в процессе просветительской работы. Автором акцентировано внимание на серьезное отношение людей к лесам, рациональное использование земли, пресной воды, металлов и, особенно, к животному миру и, соответственно, к продуктам, которые человек потребляет. Формирование экологической культуры в территориальных общинах путем просветительской работы должно базироваться на современных потребностях и вызовах. Следует также исходить из того, что традиционная экологическая политика в Украине не уделяет достойного внимания предотвращению давления общества на окружающую среду. Одной из причин этого является то, что экологические цели и ценности имеют более низкий приоритет в современном украинском обще-

© Пірен М. І., 2018

стве по сравнению с вопросами экономики, финансов, трудовых отношений, образования, социального обеспечения и национальной безопасности.

Ключевые слова: экология, человек, чистота окружающей среды, экологическая стратегия, изменение климата, ноосфера, природные ресурсы, планомерное использование сырья, экологическая безопасность, глобализация.

Постановка проблеми. Екологічна безпека зараз формується як виважена парадигма ставлення людини до природи, саме в тому полягає актуальність її осмислення науковцями та практиками в наш час.

Сьогодні важливою рисою європейського способу життя є захистити людину і континент від глобальних загроз, загрози воєнно-ядерного зіткнення, небезпеки енергетичного та сировинного виснаження планети, демографічних та екологічних проблем. Екологічне неблагополуччя віднесено католицькою церквою до категорії тяжких гріхів [1, с. 54].

За останні 500 років людство знищило 60% лісів. Ліси – це легені Планети. Нині людство включило до сфери виробництва 70% усієї родючої землі, 70% основних популяцій риб, а до 2500 р. людство використає запас усіх металів, якщо не знайде їм заміників. Це надзвичайно складні проблеми не тільки для осмислення, а й для прийняття серйозних рішень державницького характеру в усіх країнах світу. Не військові протистояння, а розумний підхід до проблеми міждержавних, внутрішньодержавних відносин та екологічних проблем мають бути на порядку денному, оскільки від цього залежить стан екологічної культури, а врешті-решт самопочуття людей на Землі.

Антропологічне та техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в Україні в кілька разів перевищує відповідні показники в розвинених країнах світу та продовжує зростати у зв'язку з військовими подіями на Сході України. Про це засвідчує той факт, що в Україні найвищий в Європі рівень розораності земель, споживання водних ресурсів, вирубування лісів. Близько 15% території України з населенням понад 10 млн перебуває в критичному екологічному стані [12]. Ось предмет для роздумів та актуальності просвітницької роботи в територіальних громадах сьогодні щодо формування екологічної культури громадян України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. У контексті сучасних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених і практиків слід виділити напрацювання та роботи В.Андрущенка, І.Бека, В.Вернадського, Р.Войтович, Е.Гідденса, Ю.Туниці, А.Львовичкіної, П.Тейяр де Шарден, Г.Леруа, В.Карамушки та ін.

Метою статті є осмислення актуальності просвітницької роботи з проблем екологічної культури жителів територіальних громад у контексті змін психології та практики щодо ролі екології як світової проблеми виживання людства, дослідження інтеграції екологічної політики України в контексті європейської інтеграції та виділити просвітницьку роботу серед громадян щодо екологічної культури як важливий чинник екологічної політики та реалізації демократичних реформ в Україні на шляху до ЄС.

Виклад основного матеріалу. У процесі просвітницької роботи в територіальних громадах важливо наголосити на тому, що перспективи формування та реалізації національної екологічної політики в Україні на період до 2020 р. мають визначитися на основі принципів сталого розвитку державної екологічної політики України, які передбачають запровадження, відповідно до потреб і змін в Україні, механізмів для реалізації концепції сталого розвитку [5]. Однак слід зауважити, що навіть Чорнобильська трагедія не навчила українських політиків та громадян України серйозно ставитися до проблеми екологічної культури. Прикладом цього є те, що галузеві програми та стратегії не мають потужної екологічної складової, реалізація якої могла б забезпечити технічне переоснащення, запровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних і екологічно чистих, безпечних технологічних процесів.

Виходячи з глобального характеру екологічних проблем слід зазначити, що реалізація національної екологічної стратегії є можливою тільки за умови урахування власних напрацювань і відповідного міжнародного досвіду. Саме в процесі просвітницької роботи слід ознайомлювати громадян із цим досвідом та адаптувати його до власних потреб.

Розвиток міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища має спрямовуватись на:

- дотримання міжнародних зобов'язань відповідно до міжнародних договорів;
- активізацію співробітництва з питань запобігання транскордонному забрудненню навколишнього природного середовища;
- запобігання глобальній зміні клімату на планеті;

• активізацію участі українських представників, науковців і різних служб у роботі міжнародних організацій [9; 12].

Якщо глибоко вникнути в сутність екологічної культури, то, дійсно, вона тісно пов'язана з духовною культурою, оскільки духовна людина є екологічно культурною людиною і, навпаки, екологічна культура є проявом духовності людини. У процесі просвітницької роботи в територіальних громадах кожен фахівець, кожен громадянин мають бути обізнані зі станом справ у галузі екології. У територіальній громаді також необхідно спільно обговорювати та виробляти фахові рішення з питань екологічної культури. Крім того, питання чистоти навколишнього середовища, що найбільше впливає на здоров'я нації, важливо обговорювати в школах, ВНЗ, громадських організаціях, сім'ях [10].

Наприклад, японські вчені активно вивчають досвід ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Уряди України та Японії в 2017 р. оголосили, що вчені обох країн проведуть спільне дослідження щодо ліквідації наслідків подібних катастроф та впливу радіації на навколишнє середовище.

Географічно Україна належить до унікальних регіонів Європи і світу. У різні часи й під різним кутом зору, починаючи від Геродота й до наших днів, вчені досліджували та осмислювали її територію, геологічну будову, підземні води, корисні копалини, клімат тощо. Висновок дослідників однозначний: Україна має потужний і різноманітний природно-ресурсний та інтелектуальний потенціал, що виступає як об'єктивна основа й передумова її прогресивного розвитку з урахуванням охорони навколишнього середовища. Тому й важливо в просвітницькій роботі про це наголошувати і водночас акцентувати увагу на екологічних проблемах. Особливо необхідно стимулювати інтерес серед молоді, оскільки, як засвідчують соціологічні дослідження, у молодіжному середовищі України молодь не бажає займатися громадською діяльністю, вона більш зосереджена на проблемах своєї освіти, роботи, виживання внаслідок тих обставин, які сьогодні склалися в Україні.

У представників студентської молоді зростає занепокоєння майбутнім самостійним життям, працевлаштуванням, заробітком, станом здоров'я тощо. Отже, кризові стани в Україні відбиваються досить серйозно не тільки на самопочутті старшого покоління, а й молоді. Наприклад, за результатами емпіричного дослідження, проведеного в Національному університеті "Львівська політехніка", в якому взяли участь студенти I–IV курсів,

на питання: "Чому, на думку студентів, молодь не бажає займатися громадською діяльністю?" було отримано такі відповіді:

- молодь є надто пасивна – 32%;
- не вистачає необхідних знань, досвіду – 17,6%;
- молодь нерішуча – 12,8%;
- молодь боїться – 7,2%;
- молодь всім задоволена – 4,8%;
- не знаю – 4,0%;
- інше (мало цікавих пропозицій, багато обов'язків, низька ефективність тощо) – 5,6%.

У процесі додаткових бесід основними причинами студенти вважали відсутність навичок і брак досвіду та низький інтерес держави, влади всіх рівнів до проблем молоді [17, с. 194].

На сучасному етапі державотворення освіта та просвітницька робота в Україні з основ екологічної культури ще не стали пріоритетом державної політики, як це має місце в країнах ЄС та в Японії. Водночас у царині екологічної освіти слід визначити основні принципи та провідні напрями. Зокрема, екологічна освіта населення в Україні має:

- розглядати навколишнє середовище в усій його повноті (як природне і створене людиною, технологічне та соціально-економічне, політичне, культурно-історичне, моральне, естетичне);
- постійно вивчати екологічний стан на всіх стадіях формальної і неформальної освіти та науки;
- мати міждисциплінарний характер, щоб можна було сформулювати цілісну, збалансовану перспективу;
- вивчати головні проблеми екологічного середовища та його вплив на стан здоров'я з урахуванням місцевих, національних, регіональних та міжнародних позицій;
- роз'яснювати значення врахування екологічного співробітництва у спільному розв'язанні проблем довкілля з метою запобігання їм;
- докладно висвітлювати різні аспекти навколишнього середовища в процесі соціально-економічного планування і розвитку в територіальних громадах;
- стимулювати й дати можливість населенню територіальної громади застосувати свої знання і досвід у плануванні, прийнятті рішень та визначенні їх наслідків;
- акцентувати увагу учнів, студентів, молоді на екологічних проблемах, наголосивши, що належний екологічний стан навколишнього середовища – це засади їх самопочуття та здоров'я [1; 9].

Вищенаведені напрями екологічної освіти в процесі просвітницької роботи з огляду на формування екологічної культури наводять на думку

про потребу формування ноосферного світогляду в суспільстві, про що у свій час (початок ХХ ст.) писав В.Вернадський [3]. Розглядаючи людство як планетарно-геологічну силу, В.Вернадський теоретично обґрунтував ідею як серйозну світову потребу раціональної регуляції системи “природа – суспільство”, теорію дбайливого планомірного природокористування, збереження та примноження природних ресурсів планети, контролю за їх використанням. Він став одним із творців антропокозмізму – системи, у якій природа (у широкому розумінні – космічна) і соціально-гуманістична, де традиції розвитку науки зливаються в єдине, створюють нову парадигму світосприйняття і практики життя. Саме ця ідея В.Вернадського та його послідовників сьогодні так серйозно поставила перед людством і запотребувала формування екологічної культури та її поширення шляхом фахового просвітництва науковцями та фахівцями-практиками різних фахових напрямів.

Ця парадигма дала змогу вченому відтворити цілісну наукову картину світу, обґрунтувати концепцію ноосфери [3], ідеї якої розвинули на початку ХХ ст. французькі вчені П.Тейяр де Шарден, Г.Леруа та популяризували в науці й практиці [18].

За В.Вернадським, який осмислив концепцію геологічної ролі людства, біосфера Землі еволюціонує в нову фазу – ноосферу – сферу, перебувану колективним розумом і працею людства для задоволення його життєвих потреб. Перемога наукового розуму неминуха тільки виважено технологічно і морально у разі всебічного контролю, що поки не спроможні усвідомити більшість політиків і бізнесменів, хоча науковці дуже серйозно сьогодні про це заявляють. Природничо-технічні науки мають визначити межі втручання в життя природи, а гуманітарні – віднайти шляхи досягнення відповідності діяльності людей об’єктивним обмеженням. Цьому сьогодні покликані сприяти освіта, просвітництво та держава.

Важливо зазначити, що вчення В.Вернадського про біосферу та ноосферу набуває подальшого розвитку в наукових розробках і конкретних практичних рекомендаціях сучасних українських вчених. Зокрема, академік НАН України Ю.Туніца має безпосередній стосунок до розроблення Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ) – всезагальної універсальної угоди, ідеї якої й досі осмислюють у наукових і політичних колах світу. Зокрема, Ю.Туніца вказує у своїх працях на те, що вчені зробили свою роботу, тепер справа за політиками.

Екологічна ситуація сьогодні потребує не тільки інформації про її стан, а й екологічної ком-

петентності, яка є необхідною умовою подолання безгосподарного, безвідповідального ставлення людей до природного середовища, яке відбивається на стані здоров’я кожного.

На інституційному рівні немає державного органу, який би координував інтеграцію екологічної складової в усі галузі економіки та суспільного життя в Україні. На регіональному рівні стратегічні та програмні документи не завжди узгоджуються з національними програмами та стратегіями, є не досить ефективними і недостатньо фінансованими. Владні структури не хочуть, або не вміють урахувувати екологічну складову в планах соціально-економічного розвитку міст і селищ як невід’ємну частину планів розвитку. До планів соціально-економічного розвитку міст і селищ має бути включено екологічний розділ, а не просто перелік заходів, які називають для звітності екологічними.

Динаміка соціокультурних процесів, виклики глобалізації, соціально-політичні конфлікти сьогодні висувують нові вимоги до освіти, насамперед до гуманітарної і водночас активізують потреби світового просвітництва. Розв’язання наявних проблем у суспільстві вимагає поєднання зусиль держави, практиків, учителів та викладачів гуманітарних, природничих, технічних, психологічних, медичних та управлінських наук. Тому сучасна екологічна освіта повинна не тільки забезпечувати гармонійну єдність природної і гуманітарної освіти, а й через звернення до сутності людини, її духовності, допомогти їй вибудувати базові основи про цілісне сприйняття світу та реалізацію себе в ньому на засадах духовної відповідальності, а не тільки економічної вигоди та статків у банках окремих псевдокерівників.

Формування у громадян територіальних громад екологічної відповідальності шляхом просвітництва – це процес несення ідеї “Божої Благодаті” на здоров’я людям! Про це в процесі навчання та просвітницької роботи слід наголошувати в територіальних громадах, трудових колективах.

Особливої уваги потребує завдання державницького характеру про розуміння екологічної культури. Варто підкреслити, що цілеспрямований процес формування відповідального ставлення людей, особливо молоді, до природи в усіх видах навчальної та суспільно-політичної діяльності має відбуватися з метою гармонійності та гуманності щодо всього живого в навколишньому світі. Екологічна відповідальність, як невід’ємний компонент соціально-політичної відповідальності, утілюється в таких соціально-психологічних станах людини, як турбота, зане-

покоєння, старанність, тривога, напруження, зосередженість, прагнення що-небудь змінити на краще тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Особливим завданням формування у громадянина екологічної культури, який так чи інакше буде “спілкуватися” з довкіллям, є виховання усвідомлення власного “Я” у ноосфері через осмислення відповідальності за:

- збереження природного середовища, що впливає та визначає умови життя кожної особистості й всього живого;
- власне здоров’я та здоров’я інших;
- участь в активній творчій діяльності, що пов’язана з вивченням природного середовища та запобіганням негативних впливів як на здоров’я людей, так і на навколишнє середовище, забруднення якого шкодить усьому живому.

У результаті просвітницької роботи в територіальних громадах щодо екологічних питань у світі формується новий світогляд людей, який передбачає усвідомлення себе індивідом як відповідальну особу, що розуміє цінність природи та своє місце в процесі життєтворчості в навколишньому світі.

Найвідомішим і найвпливовішим об’єднанням світового рівня щодо екологічних проблем став Римський клуб, заснований у 1968 р., як міжна-

родна громадська організація, куди входять вчені 30 країн світу. До речі, до складу Римського клубу входив, зокрема, й українець Богдан Гаврилишин (помер у 2016 р.). Ця організація прагне поглибити розуміння особливостей розвитку людства в епоху науково-технічної революції та інформаційного суспільства, пояснити людям, що нормальна екологія – це хороше самопочуття людини, продовження життя і прогресу людства.

Просвітницька робота з проблем екологічної культури формує у громадян естетичні цінності бачення краси навколишньої природи та найвищого її творіння – людини, яка поза хорошим довкіллям гине. Тим самим просвітницька робота нівелює сучасне технократичне мислення щодо екології навколишнього середовища, якому властиві жорсткий прагматизм і прагнення досягти мети будь-якими засобами. Саме такий рівень екологічної культури у більшості сучасних українських можновладців, що користуються гаслом: “Прибуток, гроші – зараз, а після мене...”! Саме тому і є сьогодні потреба у значущості просвітництва, духовності в системі екологічної культури та людської взаємодії у світі на рівні добрих вчинків. Усім і кожному на Землі варто пам’ятати як про екологію душі, так і про екологію навколишнього середовища. Над цим сьогодні має замислитися як людство, так і науковці.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П. Світанок Європи: проблема формування нового учителя для об’єднаної Європи ХХІ століття / Віктор Андрущенко. – 3-тє вид. – Київ : Знання України, 2015. – 1099 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельникова. – М. : Прогресс-Традиция, 2014. – 304 с.
3. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Айрис-Пресс, 2004. – 576 с.
4. Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович ; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князева. – Київ : Вид-во НАДУ, 2007. – 680 с.
5. Гидденс Э. Неспokoйный и могущественный континент: что ждет Европу в будущем? / Энтони Гидденс ; пер. с англ. А. Матвиенко, М. Бендет. – М. : Издат. дом “Дело” РАНХ ГС, 2015. – 240 с.
6. Карамушка В. Екологічна збалансованість екологічних ініціатив і проектів (інтегрування довкільних аспектів у стратегічне планування та проектну діяльність) : практ. посіб. / Віктор Карамушка. – Київ : К.І.С., 2012. – 138 с.

References

1. Andruschenko, V.P. (2015), *Svitanok Yevropy: Problema formuvannia novoho uchytelia dlia ob'iednanoi Yevropy KhKhI stolittia* [The Dawn of Europe: The Problem of Creating a New Teacher for a United Europe of the 21st Century], 3-rd ed., Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
2. Bek, U. (2014), *Chto takoe hlobalyzatsiya? Oshybky hlobalyzma – otvety na hlobalyzatsiyu* [What is Globalization? Mistakes of globalization – the answers to globalization], translated from Deutsch by Hryhor'ev, A. and Sedel'nykov, V., Progress – Tradicija, Moscow, Russian Federation.
3. Vernads'kij, V.I. (2004), *Biosfera i noosfera* [Biosphere and Noosphere], Ajris-press, Moscow, Russian Federation.
4. Vojtovych, R.V. (2007), *Vplyv hlobalizatsii na systemu derzhavnoho upravlinnia (teoretyko-metodolohichnyj analiz): monohrafiia* [Impact of globalization on the system of public administration (theoretical and methodological analysis): monograph], ed. by Kniaziev, V.M., Dr.Sc., Professor, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
5. Giddens, Je. (2015), *Nespokoynyj i mogushhestvennyj kontinent: chto zhdet Evropu v budushhem?* [An uneasy and powerful continent: what is Europe waiting for in the future?], translated from English by Matvienko, A. and Bendet, M., Russian Academy of Na-

7. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В. В. Костицький. – Київ : ІЗП і ПЗ, 2003. – 722 с.
8. Куйбіда В. С. Формування дієздатних територіальних громад / В. С. Куйбіда. – Київ : ІЦК Легальний статус, 2010. – 138 с.
9. Львовичкіна А. М. Психологічні засади формування еколого-орієнтованої свідомості : монографія / А. М. Львовичкіна. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. – 422 с.
10. Пірен М. І. Європейські цінності – детермінанта змін в сучасній Україні : навч. посіб. / М. І. Пірен. – Чернівці : Друк Арт, 2016. – 256 с.
11. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс] : Закон України від 21 груд. 2010 р. № 2818-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
12. Про стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. №5 / 2015. – Режим доступу: <http://zakon/rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>.
13. Проект Стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2017 р. № 880-р. – Режим доступу: gdo.kiev.ua/files/db.pbp?god=20078cst=2961.
14. Сильгі К. История мукора / К. Сильгі. – М. : Текст, 2011. – 277 с.
15. Стратегія екологічної безпеки України у контексті міжнародного досвіду [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: niss.gov.ua/monitor/june08/21.
16. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс] // Уряд. портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/articled_id=246581344.
17. Ципко С. Громадська активність студентської молоді: проблематика соціологічного аналізу / С. Ципко // Релігія і соціум : міжнар. часоп. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – С. 189–195.
18. Шарден П. Т. Феномен человека / Пьер Тейяр де Шарден. – М. : Изд-во АСТ, 2002. – 553 с.
19. The National Institute for Strategic Studies, “Delo” Publishing house, Moscow, Russian Federation.
6. Karamushka, V. (2012), *Ekolohichna zbalansovanist' ekolohichnykh initsiatyv i proektiv (intehruvannia dovkil'nykh aspektiv u stratehichne planuvannia ta proektu diial'nist'): praktychnyj posibnyk* [Environmental balance of environmental initiatives and projects (integration of environmental aspects into strategic planning and project activities): a practical guide], “K.I.S.”, Kyiv, Ukraine.
7. Kostyts'kyj, V.V. (2003), *Ekolohiia perekhidnoho periodu: pravo, derzhava, ekonomika (ekonomiko-pravovyj mekhanizm okhorony navkolyshn'oho pryrodnoho sere-dovyscha v Ukraini)* [Transition Ecology: Law, State, Economics (economic and legal mechanism of environmental protection in Ukraine)], “IZP i PZ”, Kyiv, Ukraine.
8. Kujbida, V.S. (2010), *Formuvannia diiezdatnykh terytorial'nykh hromad* [Formation of effective territorial communities], “ITsK Lehal'nyj status”, Kyiv, Ukraine.
9. L'ovochkina, A.M. (2011), *Psykhologichni zasady formuvannia ekoloho-orientovanoi svidomosti: monohrafiia* [Psychological principles of formation of ecologically-oriented consciousness: monograph], I.Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr, Ukraine.
10. Piren, M.I. (2016), *Yevropejs'ki tsinnosti – determinanta zmin v suchasnij Ukraini: navchal'nyj posibnyk* [European values – the determinant of change in modern Ukraine: a manual], “Druk Art”, Chernivtsi, Ukraine.
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), Law of Ukraine “On the main principles (strategy) of the state ecological policy of Ukraine for the period up to 2020” of 21 December 2010 No. 2818-VI, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua> (Accessed 12 September 2017).
12. The President of Ukraine (2015), Decree “On the Strategy of Sustainable Development “Ukraine – 2020” of 12 January 2015 No. 5/2015, available at: <http://zakon/rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10> (Accessed 12 September 2017).
13. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Decree “On the Draft Strategy of National Environmental Policy of Ukraine for the period till 2020” of 17.10.2017 No. 880-r, available at: gdo.kiev.ua/files/db.pbp?god=20078cst=2961 (Accessed 12 September 2017).
14. Sil'gi, K. (2011), *Istoriia mukora* [History of mukora], “Tekst”, Moscow, Russian Federation.
15. The official site of the National Institute for Strategic Studies, “Ukraine’s ecological safety strategy in the context of international experience”, available at: niss.gov.ua/monitor/june08/21 (Accessed 17 September 2017).
16. The official site of the Cabinet of Ministers of Ukraine, “Association Agreement between Ukraine and the European Union”, available at: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/articled_id=246581344 (Accessed 15 September 2017).
17. Tsytko, S. (2016), “Public activity of student youth: problems of sociological analysis”, *Relihiia i sotsium. Mizhnarodnyj chasopys*, pp. 189–195, Chernivtsi, Ukraine.
18. Sharden, P.T. (2002), *Fenomen cheloveka* [The phenomenon of man], “AST” Publisher, Moscow, Russian Federation.